

Lietuvių išėivija ir nepriklausomos Lietuvos valstybės įkūrimas

Zenonas Norkus

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedros profesorius Z. Norkus sutiko pasidalinti su „Pasaulio lietuviu“ mintimis apie iškalbingą lietuvių išėivijos ir emigracijos istoriją. Savo mokslines įžvalgas profesorius išdėstė knygoje „Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai“, aprėpiančioje tarpukari ir šiuos laikus, jos pagrindu ir paruoštas šis straipsnis.

Dabartinės Lietuvos valdžios pagrindine šalies problema paskelbta intensyvi emigracija iš Lietuvos nėra naujas ar precedento neturintis reiškinys. Istoriko Alfonso Eidinto duomenimis, 1898–1914 m. iš Lietuvos vien tik į JAV emigravo 252 594 asmenys, taigi vidutiniškai po 16 839 žmones per metus.[\[1\]](#) Daug lietuvių išvykdavo į Rusiją ar kitus jos valdžioje buvusius kraštus. Didžiausi traukos centrai ten buvo Peterburgas, Ryga, Liepoja, Odesa. Kito istoriko tyrėjo Liudo Truskos apskaičiavimais, jau XIX a. pabaigoje čia gyveno 74 tūkst. lietuvių (Truska 1961: 79).[\[2\]](#) Iš viso 1868–1914 m. iš Lietuvos išvyko apie 635 tūkst. gyventojų, arba 25 proc. bendro šalies gyventojų skaičiaus. Taigi Lietuva XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tapo vienu tų ne vien Rusijos imperijos, bet ir visos Europos kraštų, iš kurių emigracija vyko intensyviausiai. „1870–1915 m. iš Europos išvyko 27 mln. žmonių, t. y. 6,7 proc. visų jos gyventojų. Tuo pačiu metu iš atskirų Europos šalių emigravo toks jų bendro gyventojų skaičiaus procentas: iš Rusijos imperijos – 2,4, iš Suomijos – 20, iš Vokietijos – 9, iš Portugalijos – 21,5, iš Ispanijos – 14,5 % ir t. t. Pagal santykinį emigrantų skaičių Lietuvą pralenkė tik Airija.“[\[3\]](#)

Zenonas Norkus. Asmeninio archyvo nuotr.

Svarbiausia tokios didelės emigracijos priežastis buvo palyginti vangi krašto ūkio raida. Lietuva buvo carinės Rusijos kolonijinė periferija, kurios raida buvo dirbtinai stabdoma, nes imperijos vyriausybė į ją visų pirma žiūrėjo kaip į būsimo karo su Vokietija kovos veiksmų teritoriją (teatrą, kaip sakoma karybos vadovėliuose). Taikydama tradicinę rusišką strategiją („blogi keliai – geriausia Rusijos gynyba“), ji siekė apsunkinti būsimo priešininko padėtį, ribodama geležinkelio jungčių su Vokietija, taip pat ir su Vakarų Europa statybą. Ūkinę krašto raidą slopino ir politiškai motyvuoti žemės rinkos suvaržymai, dėl kurių pirmenybę perkant žemę turėjo rusų kolonistai, o ypač – kliūtys kooperacijos sąjūdžio plėtrai. Ne mažiau žalos darė ir valstybinių geležinkelių tarifų politika, dėl kurios pigiau buvo atvežti grūdų iš Ukrainos ar centrinių Rusijos rajonų, nei juos pergabenti iš vieno Lietuvos krašto į kitą.

Dominuojančią kryptį lėmė šalies geografinė padėtis labiau išsivysčiusių Vakarų šalių pašonėje. Tarp emigrantų ypač daug buvo šaukiamojo amžiaus jaunų vyrų, kurie siekė išvengti tais laikais net penkerius metus trukdavusios tarnybos caro kariuomenėje. Todėl Rusija mėgino emigraciją varžyti. Tačiau šalia Lietuvos tada buvo Vokietija, kurios uostuose veikė tų laikų „ryanairai“ – palyginti pigiai emigrantus (žinoma, ne vien iš Lietuvos) per Atlantą plukdžiusios laivybos bendrovės. Todėl tolimoji Amerika lietuviškojo carinės imperijos paribio gyventojams buvo kur kas patrauklesnis pasirinkimas, palyginti su išvykimu į Pietų Rusiją, Šiaurės Kaukazą ar Sibirą. Šias vietas dažniau rinkdavosi ne tik

Rusijos centrinių gubernijų, bet ir būsimųjų Estijos ir Latvijos valstiečiai, kurie jau XIX a. pirmojoje pusėje į pietines Rusijos gubernijas savanoriškai keldavosi ištisais kaimais.

Emigracijos ekonominės ir socialinės pasekmės gimtajam kraštui buvo ambivalentiškos. Viena vertus, emigracija švelnino spaudimą ir taip žemam žemės ūkio darbininkų darbo užmokesčiui bei lėtino ūkininkų žemėvaldos smulkėjimą. Kita vertus, ji įtvirtino ikikapitalistiniais laikais įsigalėjusį etninį darbo pasidalijimą ir stabdė miestų lietuvišumą. Maža ir tik palengva auganti pramonės darbininkų klasė didesniuose Lietuvos miestuose pasipildydavo daugiausia žydų tautybės išeiviais iš mažesnių miestelių. Kaimo gyventojai lietuviai į Lietuvos miestus beveik nesikeldavo, nes potencialiems emigrantams patrauklesnė atrodė tolimoji Amerika arba Rusijos imperijos centrai, kur Lietuvos žydų imigraciją varžė liūdnai pagarsėjusi carinė „žydų sėslumo juosta“ - draudimas keltis gyventi į gubernijas už buvusios Abiejų Tautų Respublikos ribų.

Todėl Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse etniškai lietuviškos Lietuvos gyventojų dalies socialinė struktūra buvo deformuota - buvo labai mažai modernių, kapitalizmo raidos sukurtų socialinių sluoksnių (pramonės darbininkų ir darbdavių, tarnautojų) atstovų. Tuo Lietuva labai skyrėsi nuo Estijos ir Latvijos, kur estai ir latviai jau sudarė žymią dalį Rygos, Talino (Revelio) ir kitų didesnių miestų gyventojų, aktyviai dalyvaudami municipalinėje politikoje. Dėl to, kad etninių lietuvių miestiečių, priklausančių naujosioms kapitalistinėms klasėms, buvo labai mažai, modernios lietuvių tautos kūrimasis buvo dar net neįpusėjęs, o tautinio sąjūdžio raida vyko labai iš lėto. Žymus tautinių sąjūdžių tyrėjas čekų sociologas Miroslavas Hrochas, lygindamas XX a. pradžios lietuvius su kitomis po Pirmojo pasaulinio karo nepriklausomas valstybes atkūrusiomis ar sukūrusiomis tautomis, pažymi: „tautinei visuomenei trūko miestiečių, ji tebebuvo agrarinė ir nevisavertė, nebuvo išugdžiusi nei savos buržuazijos, nei stipraus akademinį išsilavinimą įgijusios inteligentijos sluoksnio.“[\[4\]](#)

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse lietuvių tautinis sąjūdis dar nebuvo masinis, jis įtraukė tik siaurą „tautinio elito“ (inteligentijos) sluoksnį. Garsusis Vilniaus Seimas 1905 m. buvo tik didelis politinis mitingas, neturėjęs jokių tvarių institucinių ar organizacinių pasekmių. Iki Pirmojo pasaulinio karo dar nebuvo nė vienos masinės lietuviškos ūkinės ar kultūrinės organizacijos, masiniu tiražu leidžiamo lietuviško laikraščio, nebuvo surengta nė viena lietuviška dainų šventė. XX a. pradžioje JAV lietuvių susitelkimo centruose vykęs lietuviškas kultūrinis ir

socialinis gyvenimas buvo daug intensyvesnis už tą, kuris vyko pačioje Lietuvoje. Todėl emigrantų bei karo pabėgėlių vaidmuo pasinaudojant Rusijos ir Vokietijos pralaimėjimo Pirmajame pasauliniame kare atvertomis galimybėmis sukurti nepriklausomą tautinę Lietuvos valstybę tapo išskirtinis.

Lemiamų nepriklausomybės kovų metais (1917–1922) santykinai didelė lietuvių diaspora JAV tapo svarbiu labai sunkiose sąlygose besikuriančios Lietuvos valstybės privalumu, palyginti su tomis Rytų Europos šalimis, kurios tokio kozirio neturėjo. Daugelyje JAV vietovių lietuvių jau buvo tiek daug, kad jų balsai galėjo tapti apčiuopiamu prizu, dėl kurio vertėjo konkuruoti kandidatams į kongresmenus ar senatorius ir atstovauti jų interesams Vašingtono valdžios koridoriuose. Be JAV lietuvių politinių akcijų, iš kurių ypač svarbi buvo lietuvių veikėjų audiencija 1918 m. gegužės 3 d. pas JAV prezidentą W. Wilsoną, be jų finansinės paramos lietuviškai propagandinei, ikidiplomatinei (Juozo Gabrio Lietuvių informacijos biuro) ir diplomatinei veiklai Šveicarijoje ir Paryžiuje 1915–1919 m., lietuviai Antantės valstybių vadovų akyse veikiausiai būtų likę tik lenkų tautos gentimi, o Lietuvos Taryba – tik sauja vokiečių kolaborantų, niekuo nesiskiriančių nuo separatistinės Flandrijos Tarybos (*Raad van Vlaanderen*), kuri beveik tuo pačiu metu (1918 m. sausio mėn.) paskelbė Flamandijos nepriklausomybę nuo Belgijos.

Kai 1919 m. buvo atnaujintas susisiekimas su JAV ir į Lietuvą pradėjo plaukti dolerių perlaidos, pasirodė ir grįžtantys emigrantai, kurie aktyviai reiškęsi versle. Tiesa, ta raiška ne visada buvo sėkminga. Petro Cvirkos romano „Frank Kruk“ (1934) pagrindinis veikėjas Pranas Krukėlis turėjo realius prototipus. Šiaip ar taip, emigrantų atsivežti doleriai bei perlaidų srautas labai padėjo 1922 m. įvesti litą ir palaikyti jo stabilumą iki pat 1940 m., kai po 1929–1933 m. pasaulinės ekonominės krizės jis liko viena iš nedaugelio nedevalvuotų Europos valiutų. Emigracijos indėlis į tarpukario Lietuvos ūkio atkūrimą bei plėtrą veikiausiai būtų buvęs dar didesnis, jeigu besiruošiant žemės reformai 1920 m. nebūtų buvusi išaldyta žemės rinka, uždraudžiant dvarų savininkams parduoti žemę. Jeigu to draudimo nebūtų buvę, didžiąją dalį dvarų žemių būtų supirkę lietuviai „amerikonai“, o 1939–1940 m. Lietuva būtų pasitikusi turėdama gana gausų stambių žemvaldžių ir ūkininkų, turinčių JAV pilietybę, sluoksnį. Kas žino, gal tada (vengdamas komplikacijų santykiuose su tolima, bet galinga Amerika) Josifas Stalinas nebūtų paskubėjęs paversti Lietuvos dar viena sovietine respublika?

Ne mažesnę vaidmenį 1918 m. vasario 16 d. paskelbtą nepriklausomybę

paverčiant realiu valstybingumu suvaidino nuo 1918 m. pavasario į Lietuvą pradėję grįžti karo pabėgėliai, kurių galėjo būti nuo 200 000 iki 550 000 (skaičiuojant ne vien lietuvių tautybės asmenis).[5] Prie jų netruko prisidėti besigelbstintys nuo bado ir bolševikų teroro lietuviai, įsikūrę didžiuosiuose Rusijos imperijos centruose dar iki Pirmojo pasaulinio karo, taip pat lietuvių kilmės caro valdininkai ir karininkai (tokie kaip Silvestras Žukauskas, Povilas Plechavičius ar Vincas Grigaliūnas-Glovackis). Daugelis iš jų jau buvo spėję surusėti arba dar buvo neapsisprendę dėl savo tautinės tapatybės – ar jie lietuviai, ar „lietuvių genties“ lenkai. Kova už būvį revoliucijos metais, kai gimtinė Lietuva iškilo kaip saugus svajonių uostas, staiga pažadino jų tautinę savimone. Kadangi pagalba pabėgėliams buvo organizuojama pagal tautinį principą, ribinė karo metų patirtis tapo ir tautinio sąmoningumo bei solidarumo mokykla.

Nors tarp grįžusiųjų iš Rusijos buvo nemažai užkrėstų bolševizmo bacila, daugumą jų, tapusių LKP kadru branduoliu, sudarė „baltieji lietuviai“, kurie iš savo patirties žinojo, kas tai yra bolševikų valdžia. Būtent jie kritinėmis akimirkomis 1918 m. pabaigoje–1919 m. pradžioje ėmėsi ryžtingų praktinių Lietuvos valstybės administracinio aparato ir, svarbiausia, kariuomenės organizavimo veiksmų, priversdami kuriam laikui pasitraukti į antrą planą karo metus Lietuvoje praleidusius ir mitingų bei revoliucinės gatvės politikos patirties neturėjusius Lietuvos Tarybos veikėjus.

Zenonas Norkus

Vilniaus universiteto Filosofijos fakulteto Sociologijos katedra

Daugiau apie tarpukario ir šiuolaikinę Lietuvą skaitykite autoriaus knygoje *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. V.: Aukso žuvis, 2014.

Laisvai

prieinama

internete: <http://web.vu.lt/fsf/z.norkus/files/2014/02/Du20me%C4%8Diai.pdf>

[1] Eidintas A. *Lithuanian Emigration to the United States 1868-1950*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 61.

[2] Truska L. „Emigracija iš Lietuvos 1868–1914 metais“, *Lietuvos TSR Mokslų*

Akademijos darbai. A serija, 1961, t. 1 (10), p. 79.

[3] Ten pat.

[4] Hroch M. *Mažosios Europos tautos*. Vilnius: Mintis, 2012, p. 40.

[5] Gimžauskas E. „Pirmasis pasaulinis – didysis ‚tautų vadavimo‘ karas. Ką jis reiškė Lietuvai?“. Kn. Lietuvos istorija. X t., 1 d. Nepriklausomybė (1918-1940 m.). Ats. red. Č. Laurinavičius. Vilnius: Baltos lankos, 2013, p. 38.

Straipsnis spausdintas žurnale „Pasaulio lietuvis“, 2017 m. Nr. 03/555

pasauliolietuvis.lt

Mielai pasidalysime svetainėje ir žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.